

РЕЦЕНЗИЯ

ОТ

ПРОФ. Д-Р СИМЕОН ЕВСТАТИЕВ

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Катедра „Арабистика и семитология“

ЗА

ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД НА

ФАТЕН КАМАЛ ГАТТАС

На тема:

**„ПАЛЕСТИНСКИЯТ НАРОД В ИЗРАЕЛ:
МЕЖДУ НАЦИОНАЛНОТО И ГРАЖДАНСКОТО“**

За придобиване на образователната и научната степен „Доктор“
по професионално направление 3.3. Политически науки

Рецензията е изготвена във връзка със Заповед № 38–404 / 17.07.2025 г. на Ректора на Софийския университет проф. д-р Георги Вълчев за определяне състава на Научното жури за защита на дисертационния труд на Фатен Камал Гаттас, докторант на самостоятелна подготовка в катедра „Политология“, както и въз основа на Протокол № 1 от първото заседание на Научното жури.

Представеният от Фатен Камал Гаттас дисертационен труд е посветен на значима тема, свързана с Държавата Израел и положението на арабската част от населението, която има палестинска идентичност. Дисертацията с общ обем 164 страници се състои от увод, шест основни глави, приложение за емпирично изследване и библиография. Представената в Съдържанието (с. 4–6) структура е като цяло подходяща за темата от гледна точка на разделението по глави, макар да остава не съвсем ясно защо е избран подход, при който особеностите на „емпиричното изследване“ (с. 153–155) се ситуират в края на труда.

Уводът (с. 7–12) определя като обект на изследване в дисертацията „правата на гражданите в Държавата Израел, а като неин предмет – правата на гражданите от палестински произход и тяхното ограничаване“. Това е последвано от формулиране и на основния изследователски въпрос: „Ползват ли се палестинците граждани на Израел с пълния обем на права и възможности, които представляват същността на съвременното демократично гражданство?“ Авторът загатва за основния фокус на изложението чрез своята основна изследователска хипотеза: „Въпреки че имат израелски паспорт и живеят в Израел, палестинците в него не се ползват с достъп до всички възможности, които предоставя съвременното демократично гражданство.“ Тази хипотеза включва перцепция на палестинците като „скрития друг“ в Израел – макар на практика да е „мултикултурна държава“, не е намерен ефективен начин за интеграция на палестинците, които „не са престанали да се стремят да практикуват активно гражданство, такова, каквото ги намираме в документите на ЕС“ (с. 10).

Недокрай ясно е защо активността на гражданите на Израел трябва да бъде измервана и оценявана според документи на Европейския съюз. Във всеки случай така постулираните основен изследователски въпрос и изследователска хипотеза са обвързани и с целта да се разкрие състоянието на гражданството на палестинците в Израел, и със задачите, включващи идентифициране, анализ и оценка на механизмите, които осигуряват неговото ограничаване и рестрикциите в неговото упражняване“ (с. 11). Следователно, без това да е непременно формулирано експлицитно, дисертацията – ако се съди и по нейното заглавие – се стреми да проблематизира положението на израелските граждани с палестинска идентичност и техните права и с оглед на националната им идентичност.

Информацията за методологията е оскъдна. Съвсем лапидарно (с. 11) са представени основните изследователски методи като включващи: „документално изследване“, наблюдение, проучване или полуструктурирани дълбочинни интервюта. Като предполагаемо разяснение е добавена и гореспоменатото приложение „За емпиричното изследване“ (с. 153–155), макар Уводът да не съдържа препратка към него и то да е въведено, евентуално за да онагледи обобщени съждения, почерпени от проведени през 2024 г. интервюта, които допълват изложението в шестте глави. Става дума за интервюта с респонденти, описани най-общо като „лидери на гражданското общество на палестинците, граждани на Израел“ (с. 153).

Теоретичните „методи-операции“ в дисертацията са определени (с. 11–12) в няколко изречения като „анализ“, „синтез“ и „сравнение“, при което буди недоумение поставянето в скоби на съответните думи от английски език – analysis, synthesis и comparison. Представянето на структурата (с. 12) е непълно – споменава се само първа, втора и трета глава, при все че дисертацията се състои от всъщност шест глави.

Основна слабост на дисертацията е липсата на достатъчно ясно представяне на състоянието на изследванията в съответната област, доколкото липсва преглед на литературата и остава незасегнат въпросът как поставените цели и задачи на дисертацията се вписват в предходните изследвания по темата. Върху предшестващите тези на кои автори в областите на политологията, близоизточните изследвания и други свързани с дисертацията научни полета се осланя и/или се стреми да обори предложеният дисертационен труд? Какви са различните изследователи и школи, гледни точки и подходи, какви са параметрите на академичните дебати по тази тема, кои са основните полемични позиции и как в крайна сметка настоящата дисертация се вписва в тях, за да надгради нашето разбиране за една така значима и сложна тема?

Липсват достатъчно данни, въз основа на които да се отсъди до каква степен и как представеният труд има приносен характер, допълвайки разработването на темата за гражданите на Държавата Израел с палестинска идентичност. В съчетание с на моменти твърде идеологизирания и патетичен изказ това води до надделяване на декларативния тон, който често взема връх и поради неясните източници на редица съждения и постановки. От самото начало например (с. 7) остава неясно какво се има предвид с въвеждащото твърдение, че „в миналото Палестина е процъфтяваща държава“ (в кое минало и за коя по-точно държава става дума?), обхващаща стратегическа територия, „населявана от палестинския народ“.

Недостатъчно ясно е определено формирането на палестинския народ и палестинската идентичност, а нейните национални аспекти са част от постулираното в заглавието сечение между „националното“ и „гражданското“. Палестинската идентичност е безспорен факт и като всяка колективна идентичност има множество аспекти, като продължава да се разгръща и променя. Кога обаче тя се формира в етнонационален смисъл, от гледище на национализма като модерна парадигма и как това е свързано с ционисткото движение и (идеите за) изграждане на еврейска (не „юдейска“, както е споменато на с. 7) държава през XX век? Какви са траекториите, по които възниква и се развива палестинската национална идентичност от гледна точка и на връзката ѝ с арабско-израелския конфликт?

Едностраничността е по принцип сериозен недостатък на всяко академично изследване. В отделни изключителни случаи, сред които би могъл да се разглежда и арабско-израелският конфликт и свързаният с него Палестински проблем поради тяхната наситеност с остър полемичен заряд и емоционално обагрени пристрастия, подход от типа *pro* и *contra* може да бъде до известна степен разбираем. И все пак един такъв подход не може да замества базисните научни изисквания за начина, по който се изгражда аргументацията въз основа на ясно посочени теоретични постановки, методология, източници и свързаните с тях задължителни позовавания. Хаотичното оформление на позоваванията, а много често – и тяхната липса, са сред най-сериозните недостатъци на така представения дисертационен текст.

Така например, отстоявайки своята гледна точка към разглеждания проблем, дисертантът би могъл да прегледа релевантна научна литература по въпросите на палестинската национална идентичност и ционизма като нееднородно движение на модерния еврейски национализъм и да ги свърже с гражданството по начин, отговарящ на тази гледна точка, за отстояването на която той има пълната свобода. Целите на дисертацията и нейната хипотеза биха могли да придобият академична легитимност с изучаването и привличането на значими, съставляващи състоянието на изследванията по темата, трудове на утвърдени в международната наука автори. В публичността някои от тези автори заемат и пропалестински позиции без това да намалява достойнствата на академичните им публикации, водейки до ясно изразена едностраничност.

Без да се впускам в подробности, ще посоча само два примера за подкрепящи палестинската кауза автори, макар че академичната литература изобилства с пренебрегнати в настоящата дисертация изследвания, които пряко разглеждат или са свързани с нейната тема, застъпвайки различни позиции и гледни точки. Единият е палестинско-американският учен Рашид Халиди и неговата в случая ключова монография за палестинската идентичност (Rashid Khalidi, *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*, New York: Columbia University Press, 2010). Този труд определено би подпомогнал написването на обсъжданата тук дисертация още при базовата ориентация в тази така сложна и често идеологизирана тема. Друг пример е Мехран Камрава, който също развива теза, свързана с ционизма като заселнически проект, като изхожда от идеята за ционисткото овладяване на Палестина с презумпцията, че автохтонното арабско население ще бъде „пренасочено“ към съседните страни (Mehran Kamrava, *The Impossibility of Palestine: History, Geography, and the Road Ahead*, New Haven and London: Yale University Press, 2016).

Първа глава (с. 13–43) от дисертацията („Теоретични въпроси на гражданството“) разглежда гражданството като означаващо най-общо състояние на принадлежност или присъединяване към определена държава. Преди гражданството, както се подчертава в дисертацията (с. 21), възниква концепцията за националността, а тя на свой ред „реферира към чувството на принадлежност, което всеки, роден на определено място, изпитва“. Дисертантът се впуска в преглед на идеи, свързани с идеята за гражданина и гражданството от Аристотел през Хана Арндт до Уил Кимлика и неговата концепция за мултикултурното гражданство, свързано с тезата за признаване на културни права на малцинствата като част от гражданските права. Сам по себе си интересен, този преглед е недостатъчно ясно обвързан със ситуацията в Държавата Израел и нейния модел за третиране на етническите и културните различия – може би авторът по-уверено трябваше да направи това при представянето на „ексклузивисткия“ и „инклузивисткия“ модели.

Още в тази глава се откроява и един от основните недостатъци на дисертацията – боравенето с позоваванията и библиографския апарат. Дори и при наличието на някаква индикация за позоваване (например, с. 14 в средата при цитат на Аристотел, където в края на реда е поставена в скоби цифрата 63, с. 16 при споменаването на Данте и Макиавели или в предпоследния абзац, където е посочено „Скенър, 1999“ и т.н.) не е ясно за кои съчинения и издания става въпрос, те липсват и в раздела, наречен „Библиография“ в края на дисертацията. Отсъствието на базисна коректност на позоваванията възпрепятства читателя да се ориентира в характера на използваните източници, които по презумпция трябва да са ясно посочени и проверими.

Втора глава (с. 44–60) се придвижва към обекта на изследването, за да се заеме вече с въпроса за гражданството на палестинците в Израел. Тук интуицията на дисертанта с неговия интересен профил на автор с опит на „терен“ подсказват и логиката на доловената връзка между по-общите теоретични постановки като тази за „дълбоко разделените общества“ и ситуацията в Израел. Палестинското малцинство в Израел, наброяващо около 20 % от населението на държавата, се разглежда като „коренно“ или „местно“ малцинство, живяло в областта далеч преди самото нейно основаване. Израел, на свой ред, е описан като заселническа държава. В стремежа си към дългосрочно заселване тя, според дисертацията, се стреми към депопулация, расово или етническо превъзходство, промяна на икономическата структура и географска експанзия.

В неизбежната историческа справка тук са налице някои неточности. Така например, насърчаващата изграждането на „еврейско национално огнище“ в Палестина „Декларация Балфур“ (1917 г.) дължи своето име не на тогавашния министър-председател, а на министъра на външните работи Артър Балфур. Неясно е защо се говори за територии в османската мярка дюньюм наместо в декари. Промяната в демографските пропорции и поземлената собственост в британска Подмандатна Палестина (1920–1948) между двете световни войни е част от всяко стандартно изложение по темата, защото показва как числеността на еврейското население не само се увеличава, но и се изграждат редица институции – около Еврейската агенция, Хагана и т.н., които са част от подготовката за обявяването на еврейската държава. Сложните отношения на еврейските заселници с местното арабско население в този период са и предвестник на онова, което дисертацията има за свой обект на изследване и на тях можеше да се отдели повече място.

Сред недостатъците на изложението – освен погрешни изписвания на понятия и имена като това на йерусалимския мюфтия, „хаджията Амин ал-Хусайни“ (вместо Хадж Амин ал-Хусайни), е и начинът, по който аргументацията се развива, без да е подплатена с ясни свидетелства и позовавания на източници. Когато през 1941 г. ал-Хусайни се среща с Хитлер и Рибентроп, той ги уверява, че „арабите са естествени съюзници, защото имат същите врагове – англичаните, евреите и комунистите“. Тези позиции са широко дискутирани в академичната литература, поради което буди учудване, че дисертацията не се опира на релевантни източници, а се задоволява да декларира, че позицията на Хадж Амин ал-Хусайни „не повлиява на палестинския народ, който като цяло си остава неутрален“. Това може и да е така, но въз основа на какви източници са изведени подобни твърдения? При прегледа на този период е изразено мнението, че в Резолюция 181 (II) на ООН от 19 ноември 1947 г. за разделянето на Подмандатна Палестина на две независими държави (еврейска и арабска) „ясно си проличават“ предразсъдъците, които „международната общност таи към палестинския народ“ (с. 51). Аргументацията на това становище би спечелила, ако имаше добре обоснована визия за формирането на палестинската идентичност в смисъла и на национална принадлежност.

Същинското навлизане в темата на дисертацията започва с изложението за събитията около и след Палестинската война от 1948 г. Позната в израелския разказ за събитията като Войната за независимост, тя е за арабите палестинци Накба – Катастрофата, от която те никога не се възстановяват напълно, а историята на народа им е съпътствана от драмата на поколения бежанци. Тук дисертантът отбелязва с основателна болка, че съдбата на онези 155 хил. палестинци, „които все пак остават в родината си, на която е дадено името Израел, е драматична“. Това „арабско малцинство в Израел“, наричано „араби от 1948 г.“ сред самите араби, става обект на „трансферистката“ политика още на Давид Бен-Гурион, който изповядва възгледа, че арабското палестинско население трябва да бъде по възможност експулсирано, макар същевременно да твърди, че останалите в Израел негови представители трябва да се ползват с равнопоставеност.

Въпреки недостатъчно ясно описания източник (Джарис, Сабри. Арабите в Израел, с. 121 – *sic!*), дисертацията привежда (с. 57 и сл.) някои примери за политиката на прогонване на арабското палестинско население в годините след Палестинската война. Тук обаче отново остават неясни източниците на редица твърдения (с. 59–60), включени в параграфа за „инфилтраторите“ и „борбата срещу военното управление“.

Трета глава (с. 61–90) е своеобразна сърцевина на дисертацията и неин централен фокус. Тук именно върху примера на Израел е предприет опит за прилагане на понятието „дълбоко разделени общества“ – термин, за дефиницията на който дисертантът се опира на Рима Магел, подчертавайки, че самото му въвеждане се дължи на Ерик Нордлингер. Ако антагонистичната сегментация на едно общество, в което съществуват различни крайни идентичност с висока политическа значимост, се наложи в продължение на дълъг период от време, обществото страда от липса на сцепление и редица проблеми, а самото съществуване на другата общност се разглежда като заплаха за собствената (с. 62). Това поставя под въпрос и легитимността на самата държава (с. 63), а централен проблем за демокрацията в дълбоко разделените общества е „систематичното изключване на Другите“ (с. 64). Еврейският характер на израелската държава е разгледан като основен

фактор за „развитието на правна система, в която се прилагат различни критерии към арабите и евреите“. Арабите в Израел са възприемани според дисертанта като враг и поради връзките им с останалата част на арабския свят, като „имат пълни граждански права, но нямат колективни права, заемайки „най-ниското стъпало в израелската система на стратификация“ (с. 65).

Сред потенциално значимите части от тази глава и дисертацията е параграфът за „непълното гражданство на израелските палестинци“ (с. 68–90), който съдържа опит да се защити тезата за неравностойното положение на арабите палестинци. За целта е представено изложение върху законовото дефиниране и отстояване на Израел като „еврейска държава“ (с. 68 и сл.). Това дефиниране е залегнало в де факто заемащите мястото на липсващата в страната конституция „основни закони на Израел“ (Нукеу НаУесод). През 2018 г. е приет и „Основен закон: Израел като националната държава на еврейския народ“. Той още по-експлицитно подчертава еврейския характер на държавата и нейните символи, празничен календар, почивни дни и т.н. На преден план като официален език е изведен ивритът, а арабският вече има само „специален статут“ – постанова, която подлежи на уточнение в допълнителен закон. Един от цитираните въз основа на интервю експерти пояснява, че този закон разделя гражданите на „отличена“ класа и на хора, които са третирани като „втора или трета класа“, налагайки йерархия между гражданите на Израел (с. 74).

Дисертантът с основание подчертава, че тези законодателни решения имат огромни последици, защото „дискриминираният арабски език не е просто средство за комуникация, а съществена част от културната идентичност на арабите в Израел“ (с. 76). Това според него се съчетава с липсата на достатъчно държавно финансиране на арабските културни институции в съпоставка с еврейските, както и с ограничено представяне на арабската култура в публичното пространство (с. 76). След това авторът на дисертацията се заема да изложи възгледа за това „непълно гражданство“ в областта на училищното и висшето образование (с. 78–90). Тази част включва интересни данни и показателни тенденции, но и тук си проличава основният недостатък с позоваването на източници – както и в останалите глави, не е докрай ясно откъде са почерпени тези данни и каква обществена и експертна тежест имат цитираните лица.

Четвърта глава (с. 91–103) е посветена на земята, собствеността върху нея и местното самоуправление. Тук са проследени историческите процеси по откупуването на арабска земя от евреи още през османската епоха, а впоследствие и по време на британския мандат. Макар и дисертацията да не препраща достатъчно експлицитно към източници, резултатът е показателен – днес палестинците притежават само 3 – 3,5 % от земята, а земите на Негев са обект на спор между гражданите и държавата (с. 92). Жалко е, че се споменават такива важни стъпки като закона за отсъстващите лица от 1950 г. и този за „присъстващите отсъстващи“, но чисто описателно. Както и в останалата част от изложението, тук един основан на източници академичен анализ би могъл да допринесе значително за целите и хипотезите на дисертацията.

Пета глава (с. 104–127) обединява – донякъде механично – проблемите в сферата на здравеопазването и религиозните права. В първите ѝ параграфи дисертантът разглежда разликите в здравеопазването между арабските и еврейските общности, опитвайки се да обвърже въпроса със социалните проблеми и статус. Някои от данните

(като тези за здравния статус на арабската общност в сравнение с този на еврейската или за бедуинските общности в Неgev) са интересни, но невинаги е ясен техният източник, а причините за съответните явления са представени декларативно. Следващите параграфи преминават към религиозните и културните права, представяйки – отново без препратка към източници – кратка справка за основните групи. Те са евреи (юдеи), араби мюсюлмани, араби християни (представени като част от най-високо образованите хора в Израел) и друзи, чиито права са описани като надхвърлящи тези на останалите общности, включително и чрез привличането им на служба в израелската армия.

Анализът на религиозните групи е в известна степен противоречив. Те, включително и мюсюлманите, от една страна, се „радват на религиозна свобода“ и „могат да практикуват своите религиозни ритуали без законови ограничения“ (с. 119), а, от друга страна, „усещат наличието на политическа и национална дискриминация“ (с. 117). Към тази глава е прикрепен и параграф (с. 125–127) за палестинските жени в Израел, представени като ползвачи се с по-малко подкрепа от държавата в сравнение с еврейските жени. Отново е недостатъчно ясно въз основа на какви данни са формулирани тези твърдения.

Шеста глава (с. 128–152) представя арабските граждани на Израел в борбата за техните права. Тук се застъпва тезата, че още след Накба израелските палестинци „нито за момент не престанаха да се борят за своята кауза“ (с. 128). Описва се създаването през 1964 г. на Организацията за освобождение на Палестина (ООП) и различни дейности на палестинската съпротива, включително водена от съседни на Израел страни. Като важна се споменава ролята на Комунистическата партия в Израел, но без да се открие докрай нейната тежест в политическия живот. Дава се кратка информация за интифадите, както и за споразуменията от Осло (1993 г.), вдъхнали надежда за мирно решение на Палестинския проблем. Допуснати са грешки в наименованията на някои политически формации. Споменава се например, че правителството на Исхак Рабин е „подкрепено от Лейбъристка партия (ръководена от него)“. Всъщност става дума за основната лявоцентристка политическа формация – Израелската партия на труда. Поместен е и параграф за арабските политически партии в Израел – без да е съвсем ясно на какви източници стъпва това изложение.

Същото се отнася и до твърдението, че арабските граждани на Израел смятат ООП за единствен законен представител на палестинския народ, което „не значи, че отричат израелското си гражданство“ (с. 137). Подобни съждения изискват допълнителен анализ, чрез който би могла и да се открие недокрай изяснената в дисертацията разлика между статута и правата на израелските граждани с палестинско самосъзнание и положението на палестинците в Западния бряг и Газа. Интерес би представлявал и един вплетен в тъканта на дисертацията анализ на Ислямското движение в Израел, основано от шейх Абдуллах Нимр Даруиш (1948–2017), доколкото и дисертантът загатва, че то „не е свързано с ислямисткото движение в по-широкия арабски свят“ и предлага „ислямско решение“ на Палестинския въпрос, като се придържа към израелските закони (с. 138).

Заключението на дисертацията (с. 156) е твърде сбито – половин страница. То преповтаря основния изследователски въпрос и основната изследователска хипотеза, формулирани в Увода. Ето защо може да се констатира, че в дисертацията всъщност липсва обособено заключение, което да обобщи нейните изводи и резултати.

Библиографията (с. 157–164) е оформена по странен начин – само като своеобразни бележки в края на текста към Първа и Втора глава. Те не съответстват на който и да е от утвърдените модели за оформянето на библиография. В този смисъл и доколкото представените в този раздел заглавия и бележки не подпомагат читателя да се ориентира в цитираните източници и академична литература, съпоставяйки ги с текста на дисертацията, в нея библиография де факто липсва. Не само библиографията, но и целият текст на дисертацията изобилства от езикови и печатни грешки, което важи и за нейното заглавие, изписано по следния начин: „Палестинският народ в Израел, Между националното и гражданското“.

Авторефератът не отговаря на част от изискванията да представи аналитично резюме на цялата дисертация. Вместо синтез на нейния текст, в автореферата е предадено съдържанието на главите и параграфите главно под формата на точкуване. Липсва списък с публикациите на автора по темата на дисертацията.

Представените пет **приноса** не могат да бъдат приети изцяло. На първо място поради липсата на задължителния преглед на литературата, е сложно да се отсъди как и с какво по-конкретно настоящата дисертация допринася за разработването на темата, няма достатъчно информация, въз основа на която да се каже дали действително дисертацията е „един от малкото опити да се приложи към ситуацията на палестинските араби в Израел концепцията за непълното гражданство“. Заявеното във втория принос проследяване на промените в културната идентичност на палестинците в Израел през последните десетилетия не отговаря напълно на текста на дисертацията. Третият принос (за Израел като „еврейска държава“) отразява общоизвестен факт. Четвъртият (за формирането на израелска идентичност) и петият (за невъзможността от създаването на израелска нация без палестинците в Израел) приноси имат спекулативен характер без непременно да са разработени в самата дисертация.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въз основа на гореизложеното и като имам предвид, че въпреки значимата и интересна тема и легитимната хипотеза, текстът има нужда от сериозна цялостна преработка, а видът му не отговаря на базисните изисквания за изготвяне на дисертационен труд, **общата ми оценка е отрицателна.**

Така представената дисертация **не показва как се вписва в досегашните изследвания по темата и с какво точно внася свой собствен принос към тях.** Недостатъчно адекватният библиографски апарат и система от позовавания прави редица от твърденията академично необосновани и едностранчиво декларативни.

Ето защо препоръчвам **основна преработка** на труда, като въз основа на така представения текст не намирам достатъчно основания на докторант Фатен Камал Гаттас да бъде присъдена образователната и научната степен „Доктор“.

12 октомври 2025 г.

/проф. д-р Симеон Евстатиев/